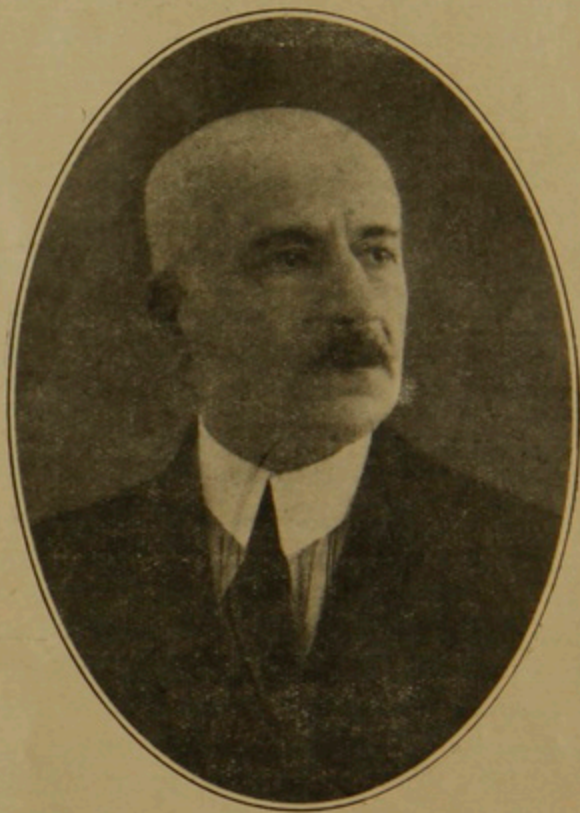

ՃԱՌ՝ ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆԻ

Սիրելի Նախագահ, սիրելի հայ-
րենակիցներ,

Իմ համեստութիւնս երբեք այսքան
մեծ փորձանքի հանդիպած չունէր։ Ես
կը կարծէի թէ ինծի համար կարելի
պիտի չըլլար մէկ-երկու ժամ շարունակ
նստիլ, անպաշտպան, գովեստներու
տեղատարափի մը տակ։ Բայց սուրբե-
րուն նման որ անտրտունջ կը հանդուր-
ժեն ամէն տանջանքի՝ ի սէր իրենց
բարձր իսկային, ես ալ համակերպու-
թեամբ տարի այս փորձութիւնը յանուն
այն կուսքին որուն ջերմեռանդ երկը-
պագուն ենք մենք ամէնքս, բնել կ'ու-
զեմ Հայ Լեզուն։

Այն շատ բարեացակամ ու գգուա-
կան խօսքերուն մէջ որ բառեցան այս-
տեղ, իմ գգայնութեանս ամէնէն աւելի
զալնող խօսքերն անոնք եղան որ ի վեր
կը հանէին իմ անսահման սէրս, իմ ան-
հուն պաշտամունքս մեր լեզուին նկատ-
մամբ, եւ այն ծառայութիւնները որ
կրցէր եմ մատուցանել անոր անաբաւ
ու անստպիւտ պահպանման, անոր դե-
ղեցկացման ու ճոխացման համար։ Ա-
ռաջին օրէն աշխատեի եմ որ անիկա բլ-
լայ ճիշդ ու ճկուն գործիք մը, լաւ
լարուած, լաւ ազուցուած, ձեռքի հլու
հնազանդ գործիք մը, կերպասորելու
համար մտածումներդ ու գգացում-
ներդ։ Իմ սերունդս անշուշտ այս գոր-
ծիքը պատրաստ գտաւ իրմէ առջի սե-
րունդէն, — Գրիգոր Ստեան ու Պետրոս
Գուրեան, այս երկուքը միայն յիշելով,
հայ լեզուի մեծ փարպեաներ եղած են։

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ

Բայց իրենց յաջորդող սերունդը, որ
մերն էր, իրեն վստահուած նախնական
աւանդին արժանի գանուկցաւ, տախկա-
կընամ բնել արդար հպարտութեամբ։
Այն փոխանցումի շրջանին ուր սկսաւ
մեր սերունդին գրական գործունէու-
թիւնը, հարկ եղաւ կարատելի, յապաւել
ու մէկ կողի նեւեղ շատ բան որ թօշնեք
կամ գօսացքէ ին, պատուատակ շատ
բան որ անհրաժեշտ էին այն յարանո-
քող կերպարանափոխութեան համար որ
լեզուի մը կեանքին անհրաժեշտ պայ-
մանն է, ու արդիւնքը եղաւ այն աշ-
խարհաբար որ սկսաւ տիրապետել ա-

բեւտաճայ գրականութեան մէջ անցեալ դարուն վերջերը, որ մեր պարծանքն է այսօր, եւ որուն համար կընանք ըսել, ինչպէս ուսման մեծ գրագէտը իր մայրենի լեզուն համար, թէ մեր մխիթարանքն ու ապաւէնն է այն անձկութեան, տարակոյսի եւ ցաւի օրերուն ուր կ'ապրինք: Մեզմէ շատերուն համար, որ հայրենի հողէն դուրս ծնած ու մեծցած ենք, լեզուն է գլխաւոր կապը որ մեզ կապած է Հայութեան. որովհետեւ, եթէ կարելի չէ ըսել թէ իր լեզուն գիտցող ու սիրող մէկն է Հայ՝ Հայ է մտքով ու սրտով, բայց իր լեզուն չգիտցող ու չսիրող Հայը՝ պակասաւոր ու անգամահատուած Հայ մըն է աներկբայ:

Այս հանդէսին պաշտօնաբեր ունեցող եւ զայն կազմակերպող բարեկամները կարծեմ չեն գիտեր թէ ան կը զուգակցուի — շատ հետունները պիտի երթանք — այն օրերուն ուր գրական գործունէութիւնս սկսած է: Թոյլ տուէք ինձ յիշել այստեղ այդ գործունէութեան շորս գլխաւոր հանգրուանները:

1884 Յունուար 1ին էր որ Մասիս օրաթերթի խմբագրութեան մէջ մտայ: Նախորդ տարին, Օգոստոսին, աւարտեր էի Պէրպէրեան վարժարանը եւ գործ կը փնտռէի օտեւարական կամ սեղանաւորական տան մը մէջ իբր պաշտօնեայ, ինչպէս մեր դպրոցներէն ելլող գրեթէ բոլոր երիտասարդները: 1883ի վերջերը, բարեկամ մը, Կարապետ Գարակիւլեան, որ հիմա կարծեմ Ամերիկա է եւ որ տանն էր Բուքարատան Մանկանցի խմբագրութիւնը ընելէ յետոյ Ընտանիք շարաթաթերթը հրատարակեց, — քննորդին էր Պօղոս Պանոսեանի որ Սէր անունով թերթ մը խմբագրած է, — ինձի բոս թէ Մասիս օրաթերթին մէջ օգնական — խմբագրի մը պէտք ունէին եւ կրնայի երթալ ինք-

զինքս առաջարկել: Յաջորդ օրը իսկ ներկայացայ Բիւզանդ Պօղոսեանի, որ թերթին վարիչն էր ի բացակայութեան խմբագրապետին, Կարապետ Իթիւհեանի, որ աչքի ծանր հիւանդութենէ մը կը տառապէր այն օրերուն: Պօղոսեան, ակներեւ տարակուսանքով մը մտիկ ըրաւ առաջարկութեանս, վերէն վար շափելով իմ անպիս պատանիի գրեթէ մանկական կերպարանքս, առջեւս դըրաւ Թանի եւ Թայմգի մէկ մէկ թիւ — առաջին անգամն էր որ կը տեսնէի այդ թերթերը — եւ նշանակեց երկու պատիկ լար՝ թարգմանելու համար: Քիչ յետոյ առաւ կատարած թարգմանութիւնս, մէկ քանի թեթեւ սրբագրութիւններ ըրաւ, մէկը կանչեց՝ զայն գրաշարատուն տանելու համար, եւ, այս անգամ շատ համակրական շեշտով մը, բոս թէ իրենց գործին կուգայի եւ յաջորդ օրէն կրնայի պաշտօնիս անցնիլ: Ինք աւելի գարմացած կը թուէր իմ մէջս գտած կարողութենէն, քան ես՝ իմ գիւրին յաջողութենէս:

Վեց ամիս յետոյ Մասիս կը միանար Արեւիքի որ տարւոյն սկիզբէն ի վեր լոյս կը տեսնէր գրասէր ու ազատամիտ երիտասարդներու խմբի մը կողմէ, մինչեւ որ 88-89ին Արմիարեան ու ես ամբողջովին մեր վրայ աւինք անոր հոգր: Հոն է որ երեւցան իմ առաջին նորավէպներս, հոն է որ Զօհրապ հրատարակեց իր առաջին վէպը եւ առաջին նորավէպները, Հրանդ՝ իր առաջին քրոնիկները, Սիպիլ՝ իր առաջին ստանաւորները, Աղեքսանդր Փանոսեան՝ իր գաւեշտական ստանաւորները, եւ Զօպանեան՝ իր քմածին պատմուածքները սրանք արձակ քերթուածներու նորութեան հրապոյրը կը բերէին:

1896ի վերջերը ստիպուեցայ հետա-

նալ Պոլսէն, ուր տարի մը յետոյ կը վերադառնայի՝ մասնակցելու համար Հայրենիքի խմբագրութեան, Յովհաննէս Շահնազարի, այլ մեծ հրատարակողներն, և Արփիարեանի հետ: Հայրենիքի յառաջ բերած խանդավառութիւնը մինչեւ հիմա չէ մոռցուած, և չեմ կարծեր որ թերթ մը այնքան կենդանի կերպով պատկերացուցած ըլլայ իր չըջանին սղին որքան ան: Խանդավառութեան ու հաւատքի օրեր էին, տիրող սարսափին տակ հազիւ հազ զսպուած և սեւէ գնով արտայայտուելու հետամուտ: Նոր վերածնութեան հիանալի չըջան, որուն նեցուկն էր մեր թերթը: Անոր շուրջն էր որ հաւաքուած էին անոնք որ արդէն անուն մը չինած էին իրենց, և անոնք որ իրենց անունը կը կերտէին. Զօհրապ, Կամսարական, Հրանդ, Զօպանեան, Երուանդ Օտեան, Վահրամ Սիւսեան որուն մոռցուած ըլլալը գրական մեծ անիրաւութիւն մըն է, և այնքան ուրիշներ:

Դէպքերը նորէն կը ստիպէին զիս հեռանալ Կ. Պոլսէն: Այս անգամ, 1898-էն մինչեւ 1900 Ապրիլ ամիսը, Լոնտոնի մէջ նոր կեանքը հրատարակեցի: Թերթին գլխաւոր աշխատակիցներն էին Արփիարեան, Երուանդ Օտեան, Սարգիս Պարթեւեան, որոնք ատեն մը Լոնտոն տարեցան ինծի հետ: Զօպանեան նոր կեանքի առաջին թիւին մէջ էր որ հրատարակեց իր հանրածանօթ Օրօրհանն է որ յոյս տեսաւ Միքայէլ Կիրճեանի այնքան ազդեակարար զէպը, Մարտիկ աղան, Տիկին Մարի Սիւսեանի նորավէպները, և այլն: Խմբագրական և վարչական բոլոր հոգի իմ վրաս էր: Նոր կեանք ամիսը երկու անգամ յոյս կը տեսնէր, 32 սեղմ էջերով: Մէկ գրաւար մը ունէի, որ գիշերը ցերեկին

խտանելով, հազիւ հազ կը բաւէր ցրուելու և շարելու, և թերթը կանոնաւորապէս հասցնելու ամսուն 1ին և 15ին: Հազար օրինակը, տպուելէ յետոյ, ևս կը ծալէի, գօտիները կը հազցնէի, հասցէները կը գրէի, գրոչմները կը փակցնէի և շալկելով կը տանէի նամակատան կը յանձնէի: Շարուած էջերը կը տպագրուէին անգլիական տպարան մը, Ուէսթլըրն կրօվի ստորերկրեայ երկաթուղին զիմաց, գօտիվայրի մը գլուխը, Պ. Սթէտի մօտ: Այս առթիւ, ներեցէք որ պատմեմ ձեզ, քանի որ պէտք է քիչ մըն ալ զուարճանալ, գրուող մը, որ կեանքիս գլխաւոր յաղթանակներէն մին կը կազմէ, յաղթանակ մը անգլիական յամառութեան և պնդապիտութեան վրայ:

Այս Պ. Սթէտը պաշարին Անգլիացի մըն էր, տարօրինակ կերպով սակաւխօս: Երբոր շարուած էջերը տպարան կը փոխադրէի վարձքով տնտեսած սայլակի մը վրայ, զոր անգլիացի ազայ մը կը քաշէր կը տանէր, մինչ ևս քովն ի վեր կը քալէի, — Պ. Սթէտ զէմս կ'ելլէր և ձեռքը երկնցուցած՝

— Երկու քուկէս ոսկին, կը մոխար:

Տպագրութեան վարձքն էր տալիս:

Գիտէք թէ ինչ բան է Լոնտոնի մէջ հայ ամսագիր մը հրատարակելը: Այդ երկու քուկէս ոսկին պատրաստ չէի ունենար յաճախ, և կ'աշխատէի սղոքի Անգլիացին:

— Մտքը Սթէտ, կ'ըսէի ամենէն անուշ ձայնովս, այսօր տպեցէք, փոքր անպատճառ գրամը կը բերեմ: Զէքի մը կը սպասեմ կոր...

— Նո՛ւ, կը պատասխանէր ցուրտ շեշտով մը, գրամը կանխիկ կուտար ու կը տպեմ:

Համակերպելէ ուրիշ միջոց չկար:

Տարի մը անցաւ այսպէս: Օր մը նո-

ընդ, չարութեամբ էջերը կը փոխադրէի Պ. Սթէյնի մօտ, անգլիացի տղուն բաշած սալակին քովէն, երբոր սարսափով տեսայ թէ սալակը դժուարաւ կը բարձրանար դռնի վերէն եւ վառնալուստը դանդաղումներ կ'ունենար: Անձրեւ էր եկած եւ գետինը ցեխոտ ու լարծուն էր: Տպարանի գործէ հասկցողները միայն կրնան բմբռնել թէ ի՞նչ ազէաք մը պիտի ըլլար, եթէ սալակը տապալէր ու էջերը թափէին: Խեղճ գրաչարս մէկ քանի մօխէն մէջէն չպիտի կրնար ելլել: Առանց մէկ-երկու քի, տղուն ըսի որ սալակին երկաթ ձողին մէկ կողմը անցնի. միւս կողմին ալ ես լծուեցայ, եւ սկսանք քաշել գէպի տպարանը: Պէտք է ըսեմ որ, այն ատենուան նորածնութեան համաձայն, ինչպէս Չօպանեան կրնայ վկայել, սիլիկոնը բարձր գլխարկ կը հագնէի եւ երկայն ըրաւէնկոք: Սալակը յաջողութեամբ հասցուցինք մինչեւ տպարանին դուռը, գլխարկս հանեցի՝ ճակտիս քրտինքը սրբելու համար, երբոր յանկարծ գիմացս կանգնած տեսայ Պ. Սթէյնը, բայց բոլորովին կերպարանափոխ Սթէյն մը, ժպտուն ու ծիծաղերես: Դէպի ինծի յառաջացաւ, ձեռքս աստ ու սեղմեց, եւ ըսաւ.

— Պ. Բաշայեան, երբոր մարդ մը իր գործը աշխարհն ուժով կը սիրէ, եւ անկից չեմ վախնար: Այսուհետեւ, որքան ուզէք եւ ձեզի վարկ կուտամ, իմ գրամս չի կորսուիր ձեզի պէս մէկու մը վրայ:

Եւ իրօք, ա՛յ կանխիկ վճարումի խօսք չըրաւ ինծի:

Իմ գրական կեանքիս շորքերդ հանգրուանը եղաւ Թուայէն, զոր չորս տարի խմբագրեցի միայնակ, եւ որուն վրայ աւելի չեմ ուզեր խօսիլ, սիրելով

յուսալ թէ ձեր յիշողութեան մէջ է ան տակաւին:

Այս հակիրճ տեսութիւնը՝ կրնայի երկարել ու շատ բան պատմել ձեզի մեր գրական կեանքէն, բայց չեմ ուզեր շարաւար գործածել ձեր համբերութիւնը: Իրը վերջաբան, պէտք է յայտնեմ թէ կը բաղձայի որ ինծի համար ըսուէր. «Հայ լեզուի խղճամիտ ու նուիրուած աշխատատու մը եղաւ»: Միտքս կուգայ հիմա մեր գրականութեան մէկ մեծ վարպետին, Սայեաթ - Նոփայի, յորդորը. «Գիր սիրէ, զայամ սիրէ, զաֆթար սիրէ»: Ես կրնամ ըսել թէ բոլոր ուժովս սիրեցի գիրը, գրելը եւ գիրքը:

Կը մնայ ինծի շատ խորին շնորհակալութիւնս յայտնել Հայ Գրողներու Միութեան ատենապետին եւ պաշտօնակիցներուս որ այս հանգէսը կազմակերպելու գաղափարն ունեցան, մեր սիրելի նախագահին որ հակառակ իր փափուկ առողջութեան եկաւ ինծի ընծայելու իր հովանաւորութեան պատիւը եւ որուն բարեկամութիւնն ու համակրանքը իմ կեանքիս գլխաւոր պարծանքներէն մին պիտի ըլլայ: Տիկին Աւետիսեանին ու Չօպանեանին որոնք աշատեղ բերին իրենց բարեկամութեան տրիտուրը եւ իրենց խօսքին հմայքը, իմ վաղեմի եւ սիրելի եղբայրակցիս, որուն հոյակապ նամակին ընթերցումը գրական վայելք մը եղաւ ամէնուս, եւ բոլոր անոնց որ այս հանգէսին ներկայ գտնուելով կամ այս տոթիւ իրենց համակրանքը յայտնելով ինձ գրաւորապէս, իմ միջոցաւ յարգած եղան հայ լեզուն եւ հայ գրականութիւնը:

ԼԵՒՈՆ ԲԱՇԱԼԵԱՆ